

ПОДОЛЯНИ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Подоляни завжди любили свою землю, боронили її від ворогів. Не стала винятком і кровопролитна Друга світова війна.

Як свідчать документи, незважаючи на голодомор 1932 – 1933 рр., сталінські репресії, інші соціальні потрясіння, що, здавалося б, мали до крайнощів озлобити народ, не так уже й багато мешканців Поділля зустрічали нацистських агресорів із хлібом-сіллю, ставали прислужниками загарбників (хоч загалом кількість колабораціоністів складала не одну тисячу чоловік). Абсолютна ж більшість населення Подільського краю не побажала схилитися перед новітніми варварами, котрі замахнулися підкорити весь світ, піднялася на боротьбу з ворогом. У цій народній боротьбі подоляни захищали рідну землю, домівку, життя своєї родини, дорогу серцю Україну, боролись за її державність, хоч вирішення цієї мети бачили по-різному, оскільки у битві зі спільним ворогом нерідко перебували по два боки барикад – одні в рядах Червоної армії, червоних партизанів, радянського патріотичного підпілля, інші – в рядах сил національно-визвольного спрямування.

Визначальною у цій боротьбі була участь тих подолян, які, ставши у переломний період громадянської війни на бік радянської влади, не без впливу більшовицької пропаганди, свято вірили в революцію, проголошені більшовиками гасла, вважали неосяжні простори Радянського Союзу своєю Батьківщиною, а Україну – рідним батьківським куточком у ній, в роки перших п'ятирічок зміцнювали його могутність своєю самовідданою працею, а в час лихоліття – як і мільйони українців, росіян, білорусів, мешканців інших союзних республік, – збройно виступили на захист цілісності СРСР, тим самим чітко зафіксувавши свою політичну і громадянську позицію. У двобій з гітлерівськими агресорами ця переважаюча частина населення Поділля була на радянсько-німецькому фронті, в партизанських лісах, брала участь у підпільній та інших формах боротьби.

Про патріотизм подолян під час війни можна говорити чимало. Так, уже на другий день після віроломного німецького вторгнення в межі СРСР на Вінниччині та Хмельниччині (на той час Кам'янець-Подільщині) активно розпочалася мобілізація військовозобов'язаних. Вона пройшла організовано й швидко. Наприклад, по м. Проскурову (теперішньому Хмельницькому) завершилась до 25 червня 1941 р. [2, арк. 40]. Всього із області було мобілізовано понад 100 тис. чол. В період з 23 червня по 21 липня 1941 р. стали бійцями Червоної армії 136866 вінничан [3, арк. 2]. І це при тому, що в діючій армії уже служили, стримували шалений натиск ворога десятки тисяч подолян. Вагомим виявилось її поповнення після визволення Поділля від нацистських окупантів. Станом на кінець серпня 1944 р. із Вінницької області було мобілізовано 172432 чол., із Кам'янець-Подільської – 133788 чол. [4, 344].

За мужність і героїзм тисячі подолян нагороджені високими бойовими відзнаками Вітчизни. Зокрема, 126 вінничан стали Героями Радянського Союзу, 42 – повними кавалерами ордена Слави. Серед них – уродженці Хмельницького району Герой Радянського Союзу, національний герой Франції Василь Васильович Порик, Герої Радянського Союзу Давид Іванович Герасимчук, Вадим Клавдійович Олійник, Сергій Наумович Сиротюк, Федір Євстафійович Столярчук, повні кавалери ордена Слави Яків Лук'янович Гладкий та Микола Карпович Копилов, фронтовики, Герої Соціалістичної Праці Іван Іванович Бичок, Мечислав Дмитрович Білоус, Олексій Єрмолайович Кондель, Лаврентій Денисович Олексюк, Тимофій Арсенович Реп'ях, національний герой Польщі Володимир Іванович Тушевський.

Уродженець Вінниччини визволитель Поділля І. Н. Бойко звання Героя удостоєний двічі, як і прославлені полководці І. Д. Черняхівський та Р. Я. Малиновський, чиє дитинство тісно пов'язане з Поділлям.

Важливою силою під час нацистської окупації краю, що серйозно дестабілізувала ворожий тил, були радянські партизани і підпільники. На Вінниччині в ряди народних месників було залучено 8510 чол. Більше чотирьох тисяч патріотів боролися у партійно-комсомольському підпіллі. Всього ж учасниками партизанського руху, підпілля та інших форм боротьби нараховувалось понад 18 тис. чол. В області в різний час діяло 6 партизанських з'єднань, 36 загонів, 8 партизанських та 210 підпільних груп [5, арк. 51].

На Кам'янець-Подільщині боролись із ворогом 5 партизанських з'єднань, 43 партизанські загони і групи, 177 підпільних організацій та груп. Лише народних месників нараховувалось понад 11 тисяч чол. [6, арк. 19].

Слід відмітити, що подолянам, які боролись із гітлерівськими загарбниками у ворожому тилу, часто було вкрай нелегко, особливо в районах, прилеглих до ставки фюрера «Вервольф». Через нестачу досвіду боротьби, проникнення в їх ряди зрадників, провокаторів, агентів гестапо вони нерідко зазнавали важких втрат. Так, лише влітку 1942 р. у Вінниці окупанти замордували 300 підпільників. У тому ж та в наступному 1943 році були розгромлені Вінницький підпільний центр на чолі з І. В. Бевзом, удостоєним посмертно звання Героя Радянського Союзу, Комаровецька підпільна організація «За соціалістичну Вітчизну» Вінницького району, Калинівська підпільна організація, Немирівська, Погребищенська, Ситковецька, Кіблицька (Гайсинський район), Бродецько-Комсомольська (тодішній Комсомольський район), Берестівська (Липовецький район), Кіровська та Новогребельська (тодішній Турбівський район), Сальницька (тодішній Уланівський район) підпільні групи, підпільна організація с. Білки тодішнього Дашівського району та ін. У нерівних боях з ворогом гинули невеликі партизанські загони. Але на місце полеглих ставали нові борці.

Про ефективність боротьби червоних партизанів свідчать хоч би такі рядки з німецького документа від 30 квітня 1943 р., де йдеться про стан, який склався на цей час у генеральному комісаріаті «Волинь-Поділля»:

«[...] Робота адміністративних органів управління за звітний період суттєво ускладнилась, так як у багато разів збільшилось число партизанських загонів, діяльність партизанів поширилась на нові райони. У зв'язку з тим, що адміністративні органи управління не володіли достатньою виконавчою владою, то тимчасово їх довелося ліквідувати. В районах генерального комісаріату, в яких активно діють партизани, до яких тепер за винятком південних і центральних районів Кам'янець-Подільської області відносяться всі інші райони..., не можна більше навіть говорити про яке-небудь планомірне управління ними, оскільки великі райони, особливо в Подільській області... постійно чи тимчасово контролюються партизанами. У зв'язку з цим, діяльність генерального комісаріату поширюється тільки на половину, навіть на одну третину території генерального комісаріату, чи ще на меншу його частину. Партизани знищили всі справи багатьох районних і сільських адміністративних органів, при цьому вони знищили також приміщення адміністративних органів з усім обладнанням... Ніякі тимчасові напівзаходи не зможуть поліпшити становище в цих районах, навпаки, виникає дуже серйозна небезпека того, що весь апарат управління цивільних адміністративних органів у генеральному комісаріаті повністю розвалиться...» [8, арк. 2 – 3].

Не менш промовисті також інші документальні дані. Через зростаючу активність партизанів у травні 1943 р. у Волинській, Кам'янець-Подільській та Житомирській областях, «тобто на території 145308 кв. км. (42,8 % території рейхскомісаріату «Україна») німці повністю втратили 32 % орних земель, 17 % виробництва хліба, 33 % рогатої худоби, 28 % свиней, 52 % овець, 26 % молока, 18 % яєць. Інші поставки також не були регулярні» [7, с. 329].

Лише на території однієї Вінницької області партизани знищили 34 тисячі гітлерівців, пустили під укіс 265 ешелонів з ворожими військами та боєприпасами, підірвали 369 залізничних та шосейних мостів, врятували від вивезення в Німеччину десятки тисяч людей [9, с. 5].

Певна частина подолян боролась за українську державність в рядах Організації Українських Націоналістів (ОУН), що умовно поділялася на три самостійні табори:

бандерівців, мельниківців, бульбівців. Причому Україну вони бачили не в складі СРСР, а як самостійну, незалежну, соборну державу, відродитись якій та визволитись із «більшовицького рабства», на їх думку, перешкоджало саме існування Радянського Союзу («Російської імперії») – відкритого «ворога незалежності українського народу».

Шлях реалізації мети націоналісти схематично уявляли таким: напавши на СРСР, Німеччина припинить його існування, але при цьому сильно ослабне сама. Створяться умови для здійснення омріяної «української революції». Ось чому, тісно співробітничавши з гітлерівцями, націоналісти, в той же час, розгортали боротьбу з ними, накопичували сили для майбутніх вирішальних битв.

При цьому ні С. Бандера, ні А. Мельник, ні Степан Тарас Бульба-Боровець, ні їхні прихильники не враховували суттєвого моменту: нацизм нікому не давав свободи. Не міг він принести волю й Україні. Ніякого існування самостійної Української держави гітлерівці не допускали. У них були власні плани. Про них промовисто висловився Е. Кох: «Немає ніякої України... Землі України мають бути розділені між солдатами-переможцями» [4, с. 176]. Тобто самими гітлерівцями та їх союзниками.

Відкрито націоналісти з'явилися на Поділлі у складі так званих похідних груп. Загалом їх було три: «Північ», «Центр», «Південь», в яких нараховувалося від 3 до 5 тисяч осіб (уродженців та мешканців Західної України). Кожна з них складалася з численних маленьких «операційних груп» чисельністю від 7 до 12 осіб. Їм було дано настанову йти вглиб України слідом за наступаючими військами вермахту. Група «Північ» повинна була досягти Києва та області. Група «Центр» мала на меті м. Харків і область. Група «Південь» повинна була дістатися до Одеси і Криму.

«Частина похідних груп вирушила 22 червня, інші – трохи згодом... Більшість мала підроблені документи або перепустки служби пропаганди вермахту. Німці на початку не могли розібратись, що роблять ці молоді люди, проникаючи в тилу зону фронту. А ці молоді люди створювали міліцію для наведення порядку і місцеве управління...» [4, с. 176].

Ці люди «...встановлювали своєрідний політичний устрій в окупованих областях України. Вони захоплювали в свої руки міські та сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкву тощо» [10, арк. 1].

В одному з німецьких донесень сказано, що «вони намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спроби пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України» [11, ф. 2].

Чотирнадцятого серпня 1941 р. німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН Бандери інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь «створення незалежної і соборної Української держави» в центрі України, зокрема в районах Житомира, Бердичева, Вінниці, а також в районах Умані й Могилева-Подільського. Німці підкреслювали, що тон пропаганди цієї організації ставав все більше антинімецьким. Групи Бандери також поширювали листівки із закликом до створення «Української революційної армії» [12, ф. 20].

Ось чому 25 листопада 1941 р. айнзацкоманда Ц/5, що дислокувалася в Києві, віддала наказ усім постам поліції безпеки і СД рейхскомісаріату «Україна» (Київ, Рівне, Миколаїв, Дніпропетровськ, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду членів ОУН Бандери:

«Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Рейхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники...» [13, с. 269 – 270].

Немало зусиль докладали бандерівці по створенню підпільних націоналістичних осередків, що в певній мірі вдавалося (Поділля тут не виняток). При їх створенні ставку було зроблено на осіб, незадоволених радянською владою, зокрема, колишніх розкуркулених, що повернулися до рідних місць, членів їх сімей, місцеву інтелігенцію, молодь.

«В м. Вінниці, а також в ряді районів існували оунівські організації бандерівського спрямування, закладені прибулими із західних областей України емісарами головного Проводу ОУН. Характерним є існування молодіжної організації у м. Вінниці з числа студентів

медичного і педагогічного інститутів, т. з. «Спілка українського націоналістичного студентства»...

Існуюче націоналістичне підпілля у Вінницькій області, зокрема серед молоді, що навчається, мало свій вплив на молодь районів Кам'янець-Подільської області» [14, арк. 153 – 154].

Керівником націоналістів у Калинівському районі був прибулий із Західної України освітянин Липовий, котрий працював заступником інспектора райвно (розстріляний в 1942 р. у м. Вінниці німцями), керівниками націоналістичних осередків: у с. Старий Пиків – зубний технік П. Гребінь (розстріляний партизанами), в с. Байківці – місцевий староста З. Пиндик, у с. Жигалівці – фельдшер Дорогневич, у с. Хомутичях – прибулий із Західної України піп Мороз... [15, арк. 72].

У м. Хмільнику націоналістичний осередок очолював місцевий педагог Куприєвич. Ось як характеризує його у своїх спогадах колишній окружний провідник, військовий референт обласного Проводу ОУН на терені Вінниччини Є. Алетіяно-Попівський:

«...Пам'ятаю провідника ОУН Хмельницького [слід читати: Хмельницького] району. Вчитель, директор Хмельницької середньої школи... По професії історик і літературознавець. Мав жінку і дітей, але жив тільки для української визвольної справи, всіма силами працював для здійснення ідей ОУН-УПА. З приходом німців спочатку був інспектором шкільництва і позашкільної освіти Хмельницького району, але потім... німці усунули його з цього становища за друкування в місцевій друкарні... націоналістичної літератури. Пізніш, улітку 1943 року, ... його оточила німецька жандармерія з допомогою їх ви служників – місцевих поліцистів-зрадників. Разом з бойовиками УПА, членами і симпатиками ОУН, він загинув у полум'ю запаленого будинку. Відбивались вони до останнього набоя, не здавшись німцям...» [1, с. 21].

За словами автора спогадів, націоналісти здійснили акти розплати над прислужниками гітлерівців: «у 1942 році революційне підпілля покарало смертю «голову Хмельницької районної управи Чорнія [1, с. 18], а «липневої ночі» (1943)» – «начальника Лінецького [Ллінецького] уряду праці, що нещадно поводився з населенням, здирав в нього величезні хабарі, ловив і висилав на каторжну працю до Німеччини нашу молодь» [1, с. 124].

Існували націоналістичні осередки також у с. Попівцях тодішнього Копайгородського району, у Вінниці, Чемерівцях, Гайсині, деяких інших населених пунктах Поділля, в березні 1943 р., за словами того ж Є. Алетіяно-Попівського, «у закутку трьох районів – Уланівського, Хмельницького» і Калинівського [в документі: Пиківського] в області організовано «перший кіш-загін українських повстанців» імені отамана Шепеля. До кінця року було створено ще два таких загони – імені отамана Гальчевського у Літинському районі, імені отамана Волинця – в Гайсинському [1, с. 67 – 68].

У силу уже згадуваних причин вістря своєї боротьби націоналісти спрямовували не проти гітлерівських загарбників, хоч сутички часто траплялися і між ними, а проти червоних партизан, партійно-комсомольського підпілля, які боролись за відновлення радянської влади, Радянської України у складі СРСР. Це протистояння нерідко виливалось у братовбивчу війну, причиною якої став різний менталітет, політичні прагнення й амбіції різних за ідейними переконаннями, але єдинокровних синів і дочок України, що зайвий раз підкреслює тернистість шляху України до незалежності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Алетіяно-Попівський Є.* З ідеєю в серці – зі зброєю в руках: Збірка писань. – Лондон: Українська видавнича спілка у В. Британії, 1980.
2. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХО), ф. Р – 484, оп. 1, спр. 90.
3. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. Р – 601, оп. 1, спр. 114.
4. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 / Наук.-публіцист. видання // Гол. редколегія: І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відп. секретар Р. Г. Вишневський. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000.

5. ДАВО, ф. П – 425, оп. 1, спр. 39.
6. ДАХО, ф. Р – 1941, оп. 1, спр. 2.
7. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. КМФ – 8, оп. 1, спр. 294.
9. Овеянные славою имена: Герои Сов. Союза уроженцы Винниччини / [Барабан В. М., Воронюк А. Д., Гальчак С. Д., Гненний Н. К. и др.; Редкол.: Буртяк Г. Я. (отв. ред.) и др.; Вступ. ст. А. Нехаевского]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: Маяк, 1989.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 96, оп. 1, спр. 1.
11. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg. – RH 22/203.
12. Bundesarchiv, Koblenz. – R 58/216.
13. International Military Tribunal. – Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem Internationalen Militärgerichtshof. Bd. XXXX. – Nürnberg. – 1946.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1062.
15. ДАВО, ф. П – 425, оп. 1, спр. 268.

Анатолій КОЛОМІЄЦЬ

БІЛЬ І ПОДВИГ: ОКРЕМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ХМІЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Німецько-фашистські загарбники окупували Хмельницький район до кінця липня 1941 р., встановивши тут, як і скрізь на зайнятих вермахтом територіях, жорстокий окупаційний режим. По-різному ставилося населення до окупантів: одні зустрічали їх хлібом-сіллю, як це було в с. Сербинівці 16 липня 1941 р., інші, схиливши голову, терпіли знущання, окремі навіть співпрацювали з ними, але абсолютна більшість наших співвітчизників люто ненавиділа їх і чинила опір.

Територія Поділля була розчленована між двома державами-окупантами – Німеччиною та Румунією. Землі Хмельниччини увійшли до генерального округу «Житомир», який із 20 серпня 1941 р. поділявся на 23 крайсгебіти (райони-області). Хмельницький та тодішній Уланівський райони, разом із Літинським та Калинівським, увійшли до району-області «Калинівка» [1]. Тоді ж було утворено місцеві районні, міські та сільські управи.

15 лютого 1942 р. німецькою окупаційною владою здійснено ще один адміністративно-територіальний поділ, у результаті якого утворено генералбецірк «Волинь – Поділля», а також гебітскомісаріати (області). До новоутвореного генерального округу «Волинь – Поділля» відійшов гебітскомісаріат «Бар» у складі Барського, Новоушицького, Мурованокуріловецького та Яришівського районів. У генералбецірку «Житомир» на території Винниччини нараховувались вісім гебітскомісаріатів: «Вінниця» (власне місто, а також Турбівський район); «Гайсин» (Гайсинський, Джулинський, Теплицький райони); «Іллінці» (Іллінецький, Липовецький, Плисківський райони); «Калинівка» (Калинівський, Комсомольський, Уланівський райони); «Козятин» (Козятинський, Самгородоцький, Погребищенський райони); «Літин» (Літинський, Хмельницький, Жмеринський райони); «Монастирище» (Монастирищенський, Дашівський, Оратівський райони); «Немирів» (Немирівський, Ситковецький, Вороновицький райони) [2]. Усі вони входили до рейхскомісаріату «Україна», адмінподіл якого мав два рівні: цивільний та військово-адміністративний. Районні, міські, сільські управи були органами обмеженого самоврядування. Керівною установою над ними